

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

(2 години)

П Л А Н

1. Поняття та джерела права міжнародних договорів. Класифікація міжнародних договорів.
2. Стадії укладання міжнародного договору.
3. Реєстрація й опублікування договорів. Тлумачення міжнародних договорів.
4. Припинення міжнародних договорів і зупинення їхньої дії.
5. Основні міжнародні договори у галузі прав людини.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Положення про Комісію міжнародного права від 21.11.1947 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_a01
3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_118
4. Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_a04
5. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. ст. 141. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Про міжнародні договори України від 29.06.2004 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50, ст.540 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

Додаткові рекомендовані джерела

1. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній; за ред. В. Г. Буткевича. К.: Либідь, 2002. 608 с.
 2. Курс международного права: в семи томах / редакционная коллегия: В.Н Кудрявцев [та ін.]. Т. 1. Москва: Наука, 1989.
 3. Курс международного права: учебник / В.Л. Толстых. М.: Волтерс Клувер, 2010. 1056 с.
 4. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. 3-е изд., перераб. и доп. М.: 2005. 432 с.
 5. Міжнародне право /Матіас Гердеген; пер. з німецької. Київ: К. І. С., 2011. 515 с.
 6. Міжнародне право: навч. посібник / за ред. М.В. Буроменського. К., 2006. 336 с.
- Міжнародне публічне право: Підручник. 2-ге вид. / за ред. В.М. Репецького. К., 2012. 437 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

Метою заняття є вивчення поняття, структури та особливостей міжнародного договору, дослідження ознак міжнародного договору, видів міжнародного договору, обставин підписання та денонсування міжнародного договору.

ВСТУП

Міжнародні відносини за всіх часів, починаючи з глибокої давнини, характеризувалися складністю і різноплановою системою зв'язків, притаманних кожному етапові суспільного розвитку. Саме тому в міжнародному праві існували норми, покликані регулювати становище і діяльність представників держав або їх органів в офіційних відносинах між ними з метою представництва і захисту їх прав та законних інтересів у процесі міжнародного спілкування.

Після вивчення т. №3 “Суб’єкти міжнародного права” нам необхідно докладніше з’ясувати особливості права публічних міжнародних договорів. Необхідно опанувати такі питання, як поняття та джерела права міжнародних договорів, класифікація міжнародних договорів, стадії укладання міжнародного договору, його реєстрація й опублікування, а також тлумачення міжнародних договорів та їхньої дії.

1. ПОНЯТТЯ ТА ДЖЕРЕЛА ПРАВА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Право міжнародних договорів — це галузь міжнародного права, яку складає сукупність правових норм, що регулюють відносини суб'єктів міжнародного права із приводу укладення, дії, зміни, скасування та дійсності міжнародних договорів. Особливість цієї галузі полягає в тому, що її об'єктом є одне з основних джерел міжнародного права — міжнародний договір. Суб'єктами права міжнародних договорів є суб'єкти міжнародного права.

Держави як носії суверенітету мають універсальну компетенцію щодо укладення міжнародних договорів. Вони можуть вирішувати фактично будь-які питання, пов'язані із міжнародною безпекою та міжнародним співробітництвом. Але це не стосується укладання договорів всупереч основним принципам міжнародного права. Тобто протиправними є договори, що мають за мету здійснення агресії, геноциду, терористичних актів тощо.

Щодо здійснення міжнародної договірної правоздатності не має юридичного значення, який у державі соціально-політичний лад, розмір території, національний склад та чисельність населення, її політико-територіальний устрій. Разом із тим на практиці час від часу постає питання про правомірність укладання міжнародних договорів суб'єктами федерацій, автономіями або адміністративно-територіальними одиницями. З цього приводу існує багато думок. Але за загальним правилом перед обличчям міжнародного права федерація складає єдине ціле. Конституції федеративних держав хоч інколи і наділяють своїх суб'єктів деякими міжнародними повноваженнями, але в обмеженому обсязі. Так, Конституція Швейцарської Конфедерації «як виключення» дозволяє кантонам «укладати з іноземними державами угоди щодо народного господарства, сусідських відносин та поліції» (ст. 9). Але в той же час такі угоди не повинні суперечити правам Конфедерації й інших кантонів (ст. 9), а офіційні відносини між кантонами та іноземними урядами повинні здійснюватися через Федеральну Раду (п. 1 ст. 10). Основний Закон ФРН дозволяє землям у межах їхньої законодавчої компетенції укладати договори з іноземними державами за згодою федерального уряду (п. 3 ст. 32 Основного Закону).

Загальноновизнаним є право міжнародних міжурядових організацій укладати міжнародні договори. Саме укладення міжнародною організацією такого договору в теорії розглядають як найбільш вагоме свідчення її міжнародної правосуб'єктності. При цьому у статуті організації мають бути чітко зазначені органи, уповноважені здійснювати відповідні заходи з укладення договорів, а також його процедура.

Тривалий час *основним джерелом права міжнародних договорів* був тільки міжнародний звичай. Зараз поряд із нормами звичаєвого права діють договірні. Найбільш важливими універсальними конвенціями, що регулюють відносини у зв'язку з укладанням і застосуванням міжнародних договорів, є: Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., що докладно регламентує порядок укладення міжнародних договорів між державами,

набуття ними чинності, тлумачення, використання та скасування, а також умови їхньої дійсності; Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів 1978 р.; Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. (Конвенція ще не набула чинності, але її норми мають силу звичаєвих).

Важлива роль у регулюванні укладення та виконання до говорів належить *внутрішньому праву*. В Україні це перш за все Конституція України. Вона містить деякі загальні положення, що стосуються умов укладення та застосування міжнародних договорів. Так, ч. 2 ст. 9 Конституції вказує, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». Окремі статті Конституції визначають компетенцію вищих посадових осіб і органів держави щодо укладення міжнародних договорів (п. 32 ст. 85; п. 3 ст. 106 Конституції України). Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. більш детально викладає умови укладення міжнародних договорів України. 12 липня 2000 р. Конституційний Суд України прийняв рішення № 9рп/2000, що стосувалося особливостей надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів з боку Верховної Ради України.

Поняття та класифікація міжнародних договорів

Виходячи з положень статей 2 Віденських конвенцій 1969 і 1986 років, *міжнародний договір* слід визначити як письмову угоду, що регулюється міжнародним публічним правом, укладену між двома або декількома суб'єктами міжнародного права незалежно від того, міститься вона в одному документі, у двох або кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви.

Міжнародний договір — це родове поняття, що об'єднує всі міжнародні угоди, які можуть мати різні найменування та форми: договір, угода, пакт, статут, конвенція, декларація, комюніке, протокол та ін. Чіткого визначення тих або інших найменувань не існує. У теперішній час питання про найменування міжнародних актів стало справою дипломатичної процедури, а не міжнародного права, чинні норми якого зовсім не враховують назви договірних актів. Незалежно від найменування всі договори мають однакову юридичну силу. У той же час існує певна міжнародна практика вибору найменування міжнародного договору. Так, договорами називають основоположні акти, що регулюють найбільш важливі сфери міжнародних відносин (політичні, економічні договори). Угоди зазвичай укладають стосовно менш важливих питань, ніж договори. Обираючи найменування пакт, сторони договору намагаються підкреслити його особливе морально-політичне значення. Конвенції укладаються для врегулювання певних міжнародних проблем економічного, технічного, юридичного або гуманітарного характеру. Статутами називають договори, що засновують і регулюють діяльність міжнародних міжурядових організацій (Статут ООН, Статут Ради Європи тощо). Протоколами часто

називають додаткові міжнародні угоди, що змінюють або доповнюють основний міжнародний договір (протоколи до Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.). За загальним правилом міжнародні договори укладаються в письмовій формі. Міжнародні договори в усній формі (так звані джентльменські угоди) є винятковими.

Об'єктом міжнародного договору є відносини між суб'єктами міжнародного права з приводу матеріальних і нематеріальних благ, дій та утримання від них. Фактично об'єктом міжнародного договору можуть бути будь-які міжнародні відносини. За *об'єктами регулювання* договори поділяються на політичні, економічні, науково-технічні й ін.

За *кількістю учасників* міжнародні договори поділяються на двосторонні та багатосторонні. Основну кількість договорів складають двосторонні, що укладаються з урахуванням специфіки міждержавних відносин. Багатосторонні договори часто виступають як основний засіб кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Міжнародні договори можуть бути універсальними (загальними) та регіональними. Якщо до міжнародного договору мають можливість приєднатися всі зацікавлені держави, він зветься відкритим. Якщо до договору можна приєднатися тільки за згодою його учасників, це напіввідкритий договір. У закритому договорі беруть участь тільки держави, що його уклали.

Залежно від того, які органи представляють державу в міжнародних відносинах, розрізняють міждержавні договори (укладаються на вищому рівні та від імені держави), міжурядові (від імені уряду) та міжвідомчі (від імені міністерств і відомств).

Міжнародні договори можуть бути правомірними та не правомірними. Юридична сила останніх має бути визнана нікчемною.

2. СТАДІЇ УКЛАДАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ

Договірна ініціатива — це пропозиція однієї чи декількох держав укласти міжнародний договір для врегулювання певних відносин між собою. Зазвичай сторона, що виступила з такою пропозицією, представляє і проект майбутнього договору. Якщо пропозиція знаходить відгук, зацікавлені сторони визначають спільні заходи з підготовки тексту міжнародного договору.

З'ясування повноважень. Дії щодо укладання міжнародного договору виконують уповноважені на це особи. Представники держав повинні пред'явити відповідні повноваження (п/п (а) п. 1 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р.), або вони можуть бути визнані такими, якщо «із практики відповідних держав або інших обставин випливає, що вони мають намір розглядати таку особу як ту, що представляє державу для цієї мети, і не вимагати пред'явлення повноважень» (п/п (б) п. 1 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р.).

Повноваження (як на всі стадії укладання договору, так і на будьяку певну стадію) видаються відповідно до внутрішнього законодавства держави, яку представляють особи. Деякі особи вважаються такими, що представляють державу за своєю посадою. Таким особам видання спеціальних повноважень не потрібно. Відповідно до п. 2 ст. 7 Віденської конвенції 1969 р. такими особами є: «а) голови держав, голови урядів і міністри закордонних справ — з метою здійснення всіх актів, що стосуються укладання договору; б) голови дипломатичних представництв — з метою прийняття тексту договору між державою, що акредитує, і державою, при якій вони акредитуються; в) представники, що уповноважені державами представляти їх на міжнародній конференції, в міжнародній організації або в одному з її органів, — з метою прийняття тексту договору на такій конференції, в такій організації або в такому органі». Із цим положенням Конвенції кореспондують відповідні положення ст. 6 Закону України «Про міжнародні договори України».

Підготовка та прийняття тексту договору. Міжнародна практика дозволила напрацювати *три основні організаційно-правові форми* підготовки узгодженого тексту договору: звичайні дипломатичні канали, міжнародні конференції та міжнародні організації. Як правило, текст договору відпрацьовується в межах однієї з цих форм. Трапляються випадки, коли один і той самий договір під час підготовки проходить всі три стадії. На міжнародних конференціях і в міжнародних організаціях текст договору приймається згідно з їхніми процедурами.

До стадії підготовки узгодженого тексту міжнародного договору також відноситься *прийняття тексту договору та встановлення його автентичності*. Прийняттям тексту договору закінчуються переговори між державами щодо його підготовки. Існують *дві форми прийняття тексту договору*: підписання та парафування. Після узгодження та прийняття тексту договору необхідно зафіксувати, що він є остаточним і не підлягає зміні (встановлення автентичності тексту). Відповідно до ст. 10 Віденської конвенції 1969 р. текст договору стає автентичним і остаточним шляхом застосування процедури, про яку домовились держави, що беруть участь у переговорах: підписання, підписання *ad referendum*, парафування тексту договору або заключного акта конференції, що містить цей текст.

Підписання ad referendum (умовне, неостаточне підписання) в подальшому потребує підтвердження з боку компетентного органу відповідної держави або міжнародної організації.

Парафування — це встановлення автентичності тексту договору за допомогою ініціалів уповноважених осіб, які засвідчують, що узгоджений текст договору є остаточним. Після парафування текст не може бути змінений навіть за згодою уповноважених осіб.

Висловлення згоди на обов'язковість договору. Останньою стадією укладання міжнародного договору є висловлення згоди суб'єктів міжнародного права на обов'язковість договору. Статті 11 Віденських конвенцій 1969 і 1986 років визначають такі *способи висловлення згоди на*

обов'язковість договору: підписання договору, обмін документами, що складають договір, ратифікацію договору, його прийняття, затвердження, приєднання до нього або будь-який інший спосіб, про який домовились сторони.

Підписання може одночасно бути й формою прийняття тексту договору, і формою висловлення згоди на його обов'язковість. Під час підписання держави дотримуються правила *альтернату* — чергування підписів. В оригінальному примірнику двостороннього договору, що призначається для цієї сторони, найменування держави, підписи уповноважених осіб містяться на почесному місці — під текстом договору з лівого боку, а найменування держави-контрагента, підписи її представників — з правого. На примірнику договору, що призначений для другої сторони, застосовується зворотний порядок. У багатосторонніх договорах найменування сторін і підписи представників розміщуються зазвичай зверху вниз в алфавітному порядку (відповідно до обраної мови).

Обмін документами, що утворюють договір, — це спрощена процедура його укладання. Посадові особи (як правило, міністри закордонних справ) надсилають один одному листи (ноти), у яких викладаються попередньо узгоджені положення щодо сутності питання. Обмін листами означає згоду на обов'язковість цих положень.

Ратифікація — це остаточне затвердження договору одним із вищих органів держави відповідно до процедури, передбаченої національним законодавством. Стаття 14 Віденської конвенції 1969 р. зазначає: «Згода держави на обов'язковість для неї договору висловлюється ратифікацією, якщо: а) договір передбачає, що така згода висловлюється ратифікацією; б) іншим чином встановлено, що держави, які беруть участь у переговорах, домовились про необхідність ратифікації; в) представник держави підписав договір за умови ратифікації; г) намір держави підписати договір за умови ратифікації впливає з повноважень її представника або був висловлений під час переговорів». Ратифікація втілюється у двох актах: міжнародному (ратифікаційній грамоті) та внутрішньодержавному нормативному акті (законі, указі й ін.), які відповідають двом основним функціям ратифікації: міжнародній і внутрішньодержавній. Як міжнародний акт ратифікація означає процедуру, яку міжнародне право вважає необхідною для надання договорам обов'язкового характеру. Ратифікація дозволяє контролювати дії уповноважених, а також ще раз оцінити зміст міжнародного договору, що укладається. Відмова від ратифікації не є порушенням міжнародного права.

В Україні повноваження щодо ратифікації міжнародних договорів має Верховна Рада України. Закон України «Про міжнародні договори України» в ч. 2 ст. 9 встановлює, які міжнародні договори України підлягають ратифікації¹. Закон про ратифікацію, підписаний Головою Верховної Ради України, в подальшому має бути представлений для підпису Президенту України.

Прийняття та затвердження становлять собою більш спрощену процедуру виявлення згоди на обов'язковість договору. Але за своєю

сутністю вони виконують ті ж самі функції, що й ратифікація. Пункт 2 ст. 14 Віденської конвенції 1969 р. зазначає: «Згода на обов'язковість для держави договору висловлюється прийняттям або затвердженням за умов, схожих на ті, що застосовуються до ратифікації». У багатьох випадках прийняття та затвердження дозволяють вищим посадовим особам при укладанні міжнародного договору обійти положення внутрішнього законодавства, що вимагають ратифікації. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про міжнародні договори України» договори, що не потребують ратифікації, затверджує або Президент (у формі указу), або Уряд (у формі постанови).

Затвердження як форма виявлення згоди на обов'язковість тексту договору активно застосовується у практиці міжнародних організацій. Генеральна Асамблея затверджує угоди ООН з її спеціалізованими закладами. Приєднання як окрема форма висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору реалізується у тому разі, коли держава з будь-яких причин спочатку не брала участі у договорі, а згодом захотіла приєднатися до нього. Порядок і умови приєднання обумовлюються текстом договору. У звичайних випадках приєднання здійснюється після набрання договором чинності шляхом депонування ратифікаційної грамоти або іншого документа про приєднання. В Україні питання приєднання до міжнародних договорів регулюються ст. 13 Закону України «Про міжнародні договори України».

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Під час підписання договору або, якщо міжнародний договір підписаний за умови подальшої ратифікації (або іншого способу висловлення згоди на його обов'язковість), під час ратифікації держава може висловити до нього застереження. Необхідність застережень виникає у тих випадках, коли держава загалом зацікавлена в участі в договорі, але з тих чи інших причин не згодна з його окремими положеннями. Згідно з п/п. (г) п. 1 ст. 2 Віденської конвенції 1969 р. застереження — це «одностороння заява в будь-якому формулюванні та під будь-яким найменуванням, що зроблена державою під час підписання, ратифікації, прийняття або затвердження договору або приєднання до нього, через яку вона бажає виключити або змінити юридичну дію певних положень договору у їх застосуванні до цієї держави». Застереження можна робити тільки до багатосторонніх договорів. Застереження до двостороннього договору може розглядатися як пропозиція його перегляду.

Держава має право робити застереження до договору «за виключенням тих випадків, коли: а) це застереження забороняється договором; б) договір передбачає, що можна робити тільки певні застереження, до яких це застереження не відноситься; або в) у випадках, що не підпадають під дію пунктів (а) і (б), застереження не сумісне з об'єктом та метою договору» (ст. 19 Віденської конвенції 1969 р.).

3. РЕЄСТРАЦІЯ Й ОПУБЛІКУВАННЯ ДОГОВОРІВ. ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

Офіційне опублікування міжнародних договорів здійснюється на міжнародному та державному рівнях. Держави — члени ООН відповідно до ст. 102 Статуту зобов'язані зареєструвати свої договори в Секретаріаті ООН. Якщо договір не зареєстрований, держава не може посилатися на нього в органах Організації. Реєстрація не впливає на юридичну силу договору. Зареєстровані договори підлягають опублікуванню в Зібранні договорів ООН, що періодично видається Організацією (United Nations Treaty Series (UNTS)). Поява ст. 102 у Статуті ООН пов'язана із запобіганням укладенню між державами таємних угод, а також таких угод, що можуть безпосередньо зачіпати інтереси третіх країн.

Згідно зі ст. 22 Закону України «Про міжнародні договори України» реєстрацію міжнародних договорів України здійснює Міністерство закордонних справ України.

Внутрішньодержавне опублікування міжнародних договорів називається *промульгацією*. Відповідно до ч. 1 ст. 21 вищевказаного Закону договори, що набрали чинності, публікуються українською мовою у «Збірнику діючих міжнародних договорів України», а також в інших офіційних друкованих виданнях України.

Тлумачення міжнародних договорів

Тлумачення — це встановлення дійсного змісту міжнародного договору. Тобто того змісту, який точно відображає волю сторін договору, що існувала під час його укладання. Тлумачення здійснюється для правильного застосування положень міжнародного договору і має відбуватися згідно з основними принципами сучасного міжнародного права.

Розділ 3 Віденської конвенції 1969 р. містить *основні принципи та правила тлумачення текстів міжнародних договорів*. Поперше, міжнародний договір повинен тлумачитись сумлінно (п. 1 ст. 31). Цей принцип передбачає чесність і добру волю сторін, спрямовану на встановлення дійсного змісту договору. Подруге, термінам договору сторони повинні надавати загальне значення відповідно до об'єкта та цілей договору (п. 1 ст. 31). Термін набуває спеціального значення лише в тому випадку, якщо встановлено, що учасники договору мали такий намір (п. 4 ст. 31). Загальновизнано: якщо сторона наполягає на тому, що термін договору має особливе (спеціальне) значення, вона повинна це аргументовано довести. Потретьє, при тлумаченні договору сторони мають можливість використовувати додаткові засоби: підготовчі матеріали, що передували укладанню договору, а також посилатися на обставини укладання договору. Використання додаткових засобів дозволяється лише в тих випадках, коли тлумачення спричиняє неясні та двозначні висновки або результати, що є відверто безглуздими та нерозумними (ст. 32).

Тлумачення здійснює той орган, який застосовує договір. Якщо тлумачення здійснює орган однієї з держав — сторін договору, це тлумачення має юридичну силу лише для цієї держави (внутрішньодержавне тлумачення). Розрізняють парламентське, урядове та судове тлумачення

такого виду. Якщо тлумачення здійснюється за згодою сторін договору, таке тлумачення зветься автентичним. Цей вид тлумачення має найбільший ефект і найвищу юридичну силу. Воно може містити зміни до договору та здійснюватись у будь якій формі: спеціального договору, домовленості, обміну нотами (листами), протоколу тощо. Наприклад, Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1994 р. має кілька додаткових домовленостей щодо тлумачення окремих статей (II:1(6), XVII, XXIV, XXVIII ГАТТ 1994). Тлумачення може здійснюватись різними міжнародними органами, про що між сторонами договору має існувати домовленість. Такий вид тлумачення часто іменують міжнародним. До органів, що здійснюють міжнародне тлумачення, відносять Міжнародний Суд ООН, міжнародні арбітражі, різні міждержавні (міжурядові) комітети та комісії тощо.

Тлумачення, що здійснюється окремими особами, які офіційно не представляють відповідну державу, є неофіційним. До цього ж виду відноситься і доктринальне тлумачення, що надається з боку науковців — і перш за все юристів-міжнародників. Це необов'язкове тлумачення, але воно може мати вплив, особливо зважаючи на авторитет науковця.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Під час тлумачення міжнародних договорів користуються деякими спеціальними *способами*: словесним (граматичним), логічним, систематичним, історичним. Словесне або граматичне тлумачення — це з'ясування значення слів, словосполучень, речень договору за допомогою правил граматики певної мови. При логічному тлумаченні з'ясовується значення терміна, речення, статті в контексті всього договору. Якщо тлумачення здійснюється в порівнянні з іншими міжнародними угодами, які так чи інакше стосуються предмета регулювання відповідного договору, воно є систематичним. Історичне тлумачення — це встановлення змісту договору шляхом вивчення відносин сторін, які існували під час укладання договору. Вважається, що воно дозволяє точніше з'ясувати дійсні наміри сторін, що були висловлені в тексті договору.

4. ПРИПИНЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ І ЗУПИНЕННЯ ЇХНЬОЇ ДІЇ

Міжнародні договори можуть укладатися як на чітко визначений, так і на невизначений строк. У практиці сучасних міжнародних відносин неодноразово траплялися випадки, коли держави в обґрунтування своїх позицій із того чи іншого питання посилалися на договори, що були укладені кількасот років тому. Під час розгляду в 1953 р. Міжнародним Судом ООН спору між Францією та Великою Британією щодо приналежності деяких островів у Ла Манші Франція цілком правомірно застосувала франкоанглійський договір 1259 р. Тобто договір, який на момент розгляду був чинним протягом майже 700 років. Наведений приклад, на наш погляд, красномовно свідчить про важливість і необхідність з'ясування підстав припинення договорів або зупинення їхньої дії. З припиненням міжнародний

договір втрачає свою обов'язкову силу для його учасників. Він звільняє їх від усякого зобов'язання виконувати договір у подальшому і не впливає на права, обов'язки або юридичне положення учасників, що виникли внаслідок виконання договору до його припинення.

Договір може припинятися за різних обставин: через закінчення його дії, денонсацію, порушення, появу нової норми *jus cogens*, його виконання тощо. Загалом підстави припинення міжнародних договорів можна поділити на *неправомірні та правомірні*. До неправомірних належить припинення (призупинення дії) міжнародного договору через порушення. Тобто сторона може припинити договір або зупинити його дію, якщо вважає, що друга сторона (інші сторони) спричинила його порушення.

Неправомірне порушення суперечить одному з основних принципів міжнародного права — принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*). Протягом багатьох століть цей принцип існував у формі міжнародно-правового звичаю і тільки із середини ХХ ст. набув договірного закріплення. Відповідно до п. 2 ст. 2 Статуту ООН «всі члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують прийняті на себе за чинним Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм всім у сукупності права та переваги, що випливають з належності до складу членів Організації». Віденська конвенція 1969 р. у ст. 26 проголошує: «Кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен ними добросовісно виконуватись». Принцип *pacta sunt servanda* спонукає сторони договору дотримуватись правомірних засобів припинення міжнародних договорів.

Неправомірне припинення міжнародного договору є одним із видів міжнародного правопорушення і тому тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. У той же час ст. 60 Віденської конвенції 1969 р., яка закріплює право припинити договір через його порушення, уточнює, що воно має бути суттєвим. Пункт 3 ст. 60 визначає суттєве порушення як «а) таку відмову від договору, яка не допускається цією Конвенцією; б) порушення положення, яке має суттєве значення для здійснення об'єкта та цілей договору».

Правомірне припинення міжнародного договору може відбуватися лише відповідно до положень договору або в будь-який час за згодою його учасників. Якщо договір містить норми, які чітко встановлюють строк його дії і не визначають можливість подовження, цей договір припиняється автоматично при настанні календарної дати, що в ньому зазначена. *Денонсація* — це заява сторони договору про припинення цього договору або вихід із нього (якщо договір є багатостороннім). Денонсація можлива лише в тому разі, якщо сам договір її передбачає. В іншому разі одностороння заява держави про вихід з міжнародного договору та відмова від подальшого виконання передбачених ним обов'язків розглядатиметься як неправомірна та тягне за собою відповідальність. В Україні умови денонсації міжнародних договорів визначаються розділом V Закону України «Про міжнародні договори України».

Держава має право припинити договір, якщо з часу його укладення відбулася *докорінна зміна обставин* (rebus sic stantibus). Віденська конвенція 1969 р. цілком слушно розглядає цю можливість скоріше як виключення, ніж як правило. В іншому разі посиланням на докорінну зміну обставин можна було б виправдовувати будь-яке невиконання своїх обов'язків за договором (ст. 62).

Однією з односторонніх підстав припинення договору є *подальша неможливість його виконання*. Іноді вона може співпадати із припиненням у зв'язку з докорінною зміною обставин, але взагалі має самостійне значення. Подальша неможливість виконання міжнародного договору перш за все стосується випадків загибелі або зникнення об'єкта договору (ст. 61).

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Зупинення дії договору відрізняється від припинення тим, що воно передбачає лише тимчасову перерву у виконанні договору. Сам договір при цьому не втрачає юридичної сили. Зупинення дії міжнародного договору можливе лише відповідно до положень договору або в будь-який час за згодою усіх його учасників (ст. 57 Віденської конвенції 1969 р.). Договір, що зупинений на деякий час, може бути як припинений, так і поновлений. При цьому поновлення може відбуватися автоматично, якщо, наприклад, усунені певні обставини, що перешкоджали його виконанню. Стаття 72 Віденської конвенції 1969 р. передбачає юридичні наслідки зупинення дії договору: по-перше, зупинений договір звільняє учасників від зобов'язання виконувати договір протягом періоду зупинення, по-друге, не впливає на правові відносини між учасниками, що встановлені договором. У період зупинення учасники повинні утримуватися від дій, що перешкоджають поновленню дії договору.

5. ОСНОВНІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ У ГАЛУЗІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Становлення міжнародного права прав людини пов'язане з розробкою й ухваленням міжнародних актів універсального характеру, у яких права людини було систематизовано, а також із формуванням міжнародних організаційних механізмів захисту цих прав. У міжнародному праві така систематизація була здійснена з 1948 по 1966 роки в серії нормативних актів, неофіційно іменованих Міжнародною хартією прав людини, яку складають *Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права*. У ці ж роки були створені найважливіші універсальні міжнародні механізми захисту прав людини. Міжнародна хартія прав людини є нормативно-правовою основою міжнародного права прав людини.

Загальна декларація прав людини ухвалена 10 грудня 1948 р. і досі залишається з багатьох поглядів документом унікальним. Це був перший міжнародний акт, у якому були викладені громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. Вперше вони були

викладені в міжнародному документі систематизовано, у вигляді каталогу, тобто як перелік прав і свобод. Декларація вперше проголосила необхідність єдиного для всіх розуміння прав людини. Уперше в міжнародному праві Декларація пов'язувала дотримання прав людини з рухом до демократії.

Загальна декларація прав людини була ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції. Це викликало та викликає чимало питань про юридичну силу цього документа, тому що за загальним правилом резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер. Втім більшість правників поділяють думку про те, що норми Декларації є відображенням звичаєво-правових норм і тому мають характер міжнародно-правового зобов'язання.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. є одним із найбільш авторитетних міжнародно-правових договорів про права людини. Його текст може бути умовно розділений на дві частини: статті, у яких викладено зміст громадянських і політичних прав, і статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Формулювання статей про права людини не залишають сумнівів у їхньому імперативному характері. Це є наслідком розуміння того, що з дотриманням саме громадянських і політичних прав пов'язані гарантії особистої свободи людини та рух суспільства до дійової демократії. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити в межах своєї юрисдикції дотримання громадянських і політичних прав у повному обсязі. Пакт надає державі право обмежити деякі із проголошених прав. Контроль за дотриманням норм Пакту, включаючи розгляд індивідуальних скарг, здійснює міжнародний орган – Комітет із прав людини.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. був підписаний одночасно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Його юридичні особливості пов'язані з особливостями проголошених у ньому економічних, соціальних і культурних прав. Економічні, соціальні та культурні права є невід'ємними, як і громадянські та політичні права, і не менш важливими. Проте існують суттєві особливості в реалізації економічних, соціальних і культурних прав. Вони витратні, тобто обсяг їхньої реалізації залежить від економічного добробуту держави, а тому не може бути однаковим у різних країнах. Реалізація цих прав пов'язана з розширенням патерналістських функцій держави, що завжди містять потенційну загрозу авторитизації влади, а тому повинні мати межі. Міжнародний контроль за дотриманням економічних, соціальних і культурних прав зазвичай не пов'язаний із розглядом індивідуальних скарг. Формулювання статей Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права за загальним правилом є диспозитивними і не передбачають прямої дії.

Міжнародне право прав людини органічно включає в себе регіональні міжнародно-правові акти про права людини. Такі договори укладено державами ОАД, ОАЄ, ЄС, Ради Європи. Незважаючи на певну самостійність і специфіку регіонального співробітництва в галузі прав

людини, було б невірним цілком відокремлювати регіональне право прав людини. Можна навести чимало прикладів використання регіональними органами захисту прав людини норм універсальних міжнародних договорів як договорів загального права.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. – найстаріший серед регіональних договорів про права людини та найбільш авторитетний міжнародно-правовий документ із прав людини в Європі. Крім основного тексту Конвенція містить Протоколи, у яких розвинуті, доповнені чи уточнені окремі її положення.

Конвенція була одним із перших міжнародних документів, що містив поняття політичної демократії, одночасно визнаючи її найважливішою умовою дотримання прав людини. Тим самим була підкреслена антитоталітарна спрямованість цього акта, ухваленого «європейськими країнами, що є одностумцями та мають спільну спадщину в політичних традиціях, ідеалах, свободі та верховенстві права», з метою «зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації [прав людини]» (Преамбула). Конвенція є першим міжнародним договором у галузі прав людини, що не тільки має на меті захистити широкий спектр громадянських і політичних прав, а й встановлює систему міжнародного судового контролю за їх дотриманням у кожній із держав-учасниць.

Для подолання негативних тенденцій неправильного трактування норм, що регулюють питання захисту прав особи, в Організації Об'єднаних Націй Генеральна Асамблея в 1986 році прийняла резолюцію 41/120 про критерії та керівні принципи закріплення міжнародних стандартів у галузі прав людини. У резолюції передбачається, що запропоновані нові документи повинні: а) узгоджуватися з існуючими міжнародно-правовими нормами у сфері прав людини; б) носити фундаментальний характер і ґрунтуватися на притаманних людській особистості гідності і цінності; в) бути досить точними, щоб служити джерелом визначення і здійснення прав і обов'язків; г) передбачати, де це доречно, реалістичний і ефективний механізм здійснення, включаючи системи подання доповідей; і д) користуватися широкою міжнародною підтримкою.

Нинішня заклопотаність питаннями міжнародного захисту прав людини виникла в період формування Організації Об'єднаних Націй як реакція на звірства Другої світової війни. Хоча і до неї робилися певні спроби, проте досягнення в даній сфері, тим не менш, були обмежені територіально, стосувалися лише деяких категорій людей, а реальний захист був фрагментарний. Лише після Другої світової війни спостерігається тенденція до всеосяжної нормотворчості в міжнародному праві, що стосується прав людини.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Першим міжнародно-правовим договором, що відображає цей новий підхід, є *Статут Організації Об'єднаних Націй*, прийнятий 26 червня 1945 р. в Сан-Франциско. Він свідчить про рух до тривалої та стійкої

інтернаціоналізації прав людини. Будучи установчим правовим документом всесвітньої міжнародної організації, Статут ООН закріпив основні принципи післявоєнного світового порядку. Однак серед семи принципів, викладених у статті 2, немає більш-менш явного формулювання принципів міжнародної поваги прав людини. Тим не менш, можна погодитися, що ряд ключових положень, розсіяних по всьому Статуту, свідчать про визнання міжнародної поваги до прав людини одним з найважливіших принципів Організації Об'єднаних Націй. Це припущення при тлумаченні Статуту з роками стало широко поширеною думкою.

Такий висновок можна зробити з усіх семи положень Уставу ООН щодо прав людини. Якщо припустити, що принципи – це загальне викладення правової норми або норм, що відображають серію детальних домовленостей, то сфера дії положень щодо прав людини та їх статус в Статуті підтверджують висновок тлумачів про те, що міжнародна повага до прав людини – один із принципів Організації Об'єднаних Націй і сучасного міжнародного права взагалі. Важливо, що принцип «поваги прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії або переконань» був закріплений у *Декларації про принципи відносин між державами учасниками*, прийнятої Народою з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 р.). Більш того, принцип «загальної поваги і дотримання прав людини та основних свобод для усіх» згадується як один з принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй у пункті 7 преамбули до *Віденської конвенції про право міжнародних договорів* (1969 р.). Положення Статуту ООН і закріплене в ньому визнання принципу міжнародного поваги до прав людини створили рамки для прогресивного розвитку і кодифікації прав людини. Ця задача прямо впливає з положень Статуту, в якому права людини підняли до висоти однієї з основних цілей, зробили їх предметом турботи і зумовили необхідність подальшого нормотворення.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ

Право міжнародних договорів — це галузь міжнародного права, принципи та норми якої визначають порядок укладення, дії та припинення міжнародних договорів, а також їх тлумачення. В теорії та практиці використовується також поняття, як «міжнародне договірне право», яким позначають норми, що створені договорами на відмінну від звичайних норм. Право договорів розповсюджується на усі види міжнародних договорів. Часто правом держави дефініції «договір» надається особливе значення. У праві США під «договорами» розуміють лише міжнародні угоди, які ратифікуються Президентом за згодою Сенату. Започаткування міжнародного договору на території Київської Русі відносять до X ст. Унікальними джерелами міжнародного права Середньовіччя вважаються договори держав Київської Русі з Візантією, Готландом, Ригою, німецькими містами у XII—XIV ст.

Основним джерелом права договорів є звичаєве право. Лише у другій половині ХХ сторіччя після багаторічних зусиль вдалося кодифікувати основні принципи та норми права договорів. Це було здійснено в результаті прийняття трьох універсальних конвенцій: Віденської конвенції щодо права міжнародних договорів 1969 року, яка стосується лише міждержавних договорів,

Віденської конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями чи між міжнародними організаціями 1986 року та Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року, але вона більш тісно пов'язана з інститутом правонаступництва.